

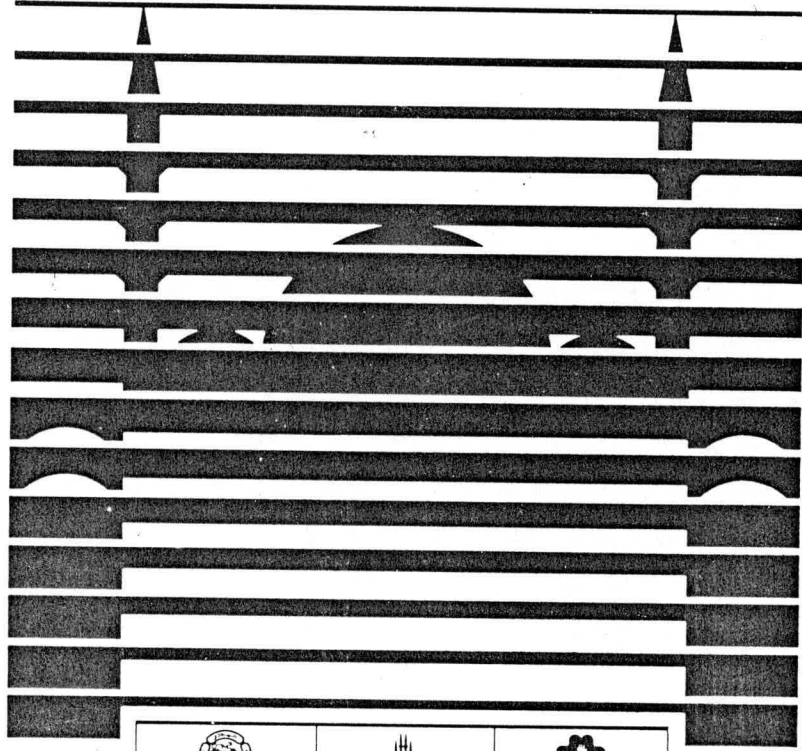
مؤتمر احفاظا على التراث الحضارى المعماري الاسلامى فى المدن

İSLAM MİMARİ MİRASINI KORUMA KONFERANSI

THE CONFERENCE ON THE PRESERVATION OF ARCHITECTURAL HERITAGE OF ISLAMIC CITIES

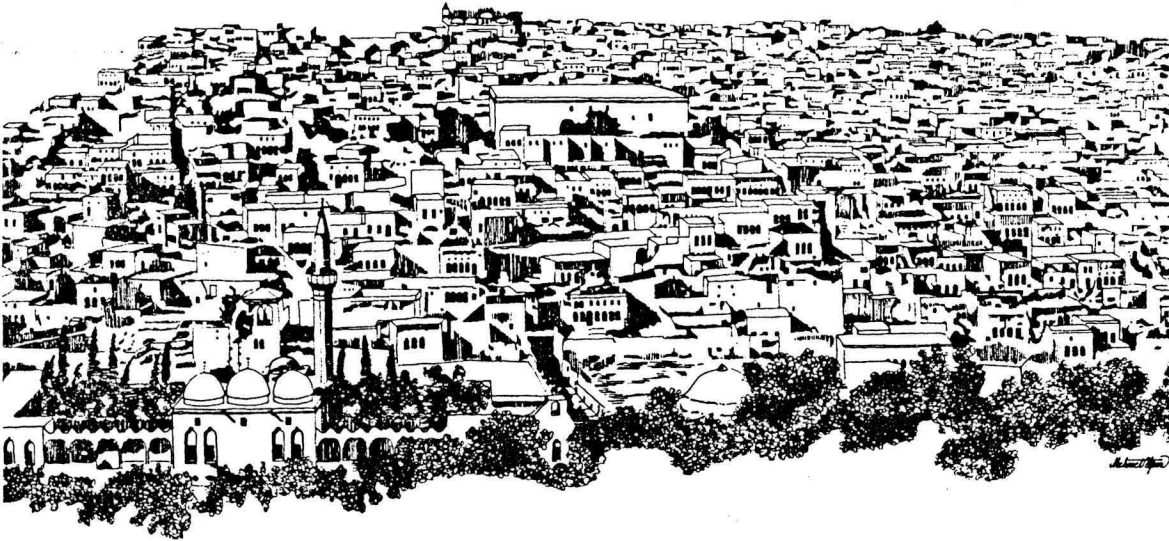
22-26/4/1985 İSTANBUL

BİLDİRİLER

İSLAM MİMARİ MİRASINDA PEYGAMBERLER ŞEHİRİ URFA

Yük. Mimar-Restoratör Mehmet ALPER
Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin “Orta Fırat” bölümünde yer alan Urfa, coğrafi konumu ve Kuzey Mezopotamya Kültür tarihindeki yeri bakımından Anadolu İslam Kentleri arasında ayırtkan özellikler gösteren önemli kentlerimizden biridir.

Arap tarihçisi ABÜL-FARAC’a göre: Urfa, tufandan sonra Nuh peygamber tarafından kurulan onsekiz şehirden biridir.

Söylencelere göre, Hz. Adem bu topraklarda çiftçilik yapmış, Hz. Eyyup burada sabır ve tahammül göstermiştir. Hz. Eyyup’un mezarı, Urfa’nın kazası Viranşehir’e 12 km. uzaklıktaki Eyyup Nebi köyündedir. Peygamberlerin atası olan Halilürrahman Hz. İbrahim, Asur kralı Nemrut’u (Asur Nazirpal) putlara tapmaktan vazgeçip Allah’ın birliğine inanmaya bu topraklarda davet etmiş ve bu nedenle burada ateşe atılmıştır. İbrahim peygamberin doğduğu mağara ve makamı bugün Urfa’da bulunmaktadır. İslam mimari mirasının belirgin örneklerinden ve kutsal ziyaret merkezlerinden biri olan Halilürrahman Külliyesi ve İbrahim Makamı gerek mimari gerekse dini değerleri açısından önemli çekim merkezlerinden biridir.

Hız. Musa Urfa’nın doğusunda Tektek dağları eteklerinde Şuayp Peygamber yanında yedi yıl çobanlık yapmış ve sihirli asasını Şuayp Peygamber’den almıştır. Urfa

illetinden kurtulurlar, bunun için Urfa halkında çarpıntı olmayıp sağlam olurlar”³. Halkın arasında yıllarca söylenen bir söylenceye göre: Urfa yöresine egemen olan Nemrut, çok gaddardır, kötülüğün, zulmün, haksızlığın simgesi olmuştur. Taptığı putlar adına halka etmediğini bırakmaz, sonunda kendine Tanrı gibi tapılmasını ister. Günün birinde bir düş görür. Bilicilere göre o yıl doğacak çocuklardan biri kendisini

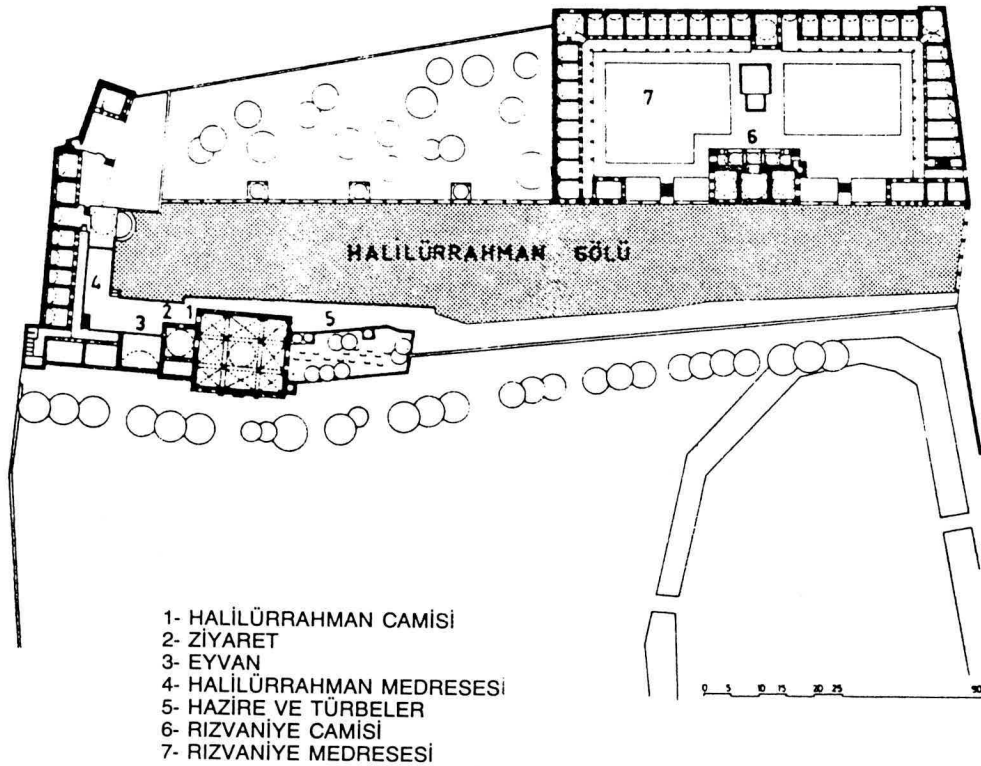
Harita 1. Urfa Kent Planı ve Halilürrahman Külliyesi

Halilürrahman gölü kenarında tarihlenebilen ve özgün yapısıyla günümüze kadar gelebilen en eski yapı, 1211 tarihli Halilürrahman camisi ve minaresidir.

Halilürrahman Camisi ve Külliyesi

Kentin Gölbaşı mahallesinde, Halilürrahman Gölü'nün güneybatı kenarında yer alır.

Tarihi: Değişik dönemlerde sürekli elden geçirilen cami H. 608 miladi 1211 tarihinde Eyyubiler döneminde yapılmıştır (Şekil 1). Yaptıran: Caminin güneydoğu köşesindeki özgün minarenin kuzey cephesindeki yazıtında Selahattin Eyyubi'nin yeğeni Melik Eşref Muzafferiddin Musa tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Mimarı: Belli değildir.

Şekil 1. Halilürrahman ve Rızvaniye Külliyesi

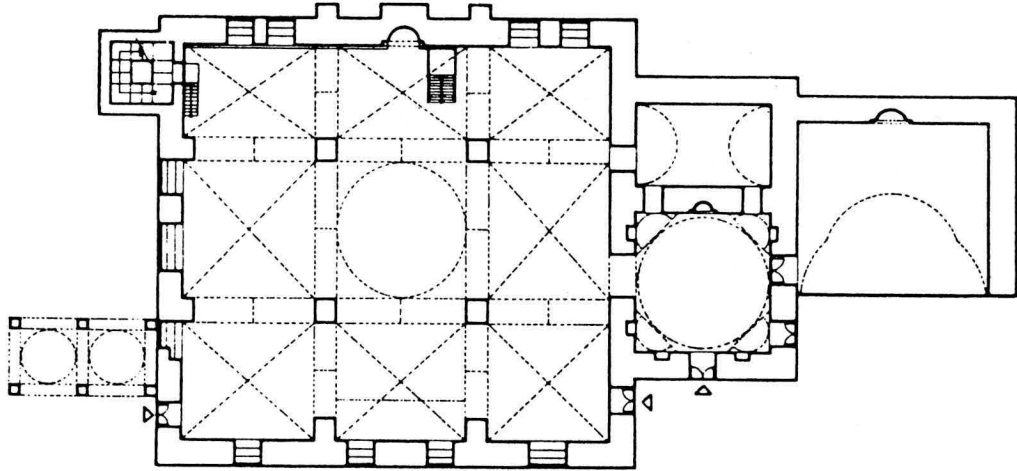
Yapının incelenmesi: Yapıya doğu, batı ve yine batıda ziyaret bölümünden olmak üzere üç ayrı kapıdan girilir. Ana mekan kareye yakın, mihrap duvarına koşut üç nefden oluşur. Mihrap önü nefi ve kuzey nef üçer çapraz tonozlu, orta nef merkezde, kubbe yanlarda birer çapraz tonozla örtülmüştür. Cami plan şeması, iç görünüşü ve dört kare planlı payesi ile payeli camileri andırır. Kubbeyi taşıyan dört paye ana mekan merkezde kubbeli, yanlarda çapraz tonozlu dokuz bölüme ayırır. Kasnaksız kubbeye geçiş küresel üçgenlerle (pandantif) sağlanmıştır. Payelere oturan dört sivri kemer, kubbeyi taşıyan ana yapı elemanlarıdır. Bu kemerlerin hemen üzerinde ince iki sıra mukarnastan oluşan firiz taşıyıcılıkla ilgisi olmayıp tamamen dekoratif amaçla yapılmıştır. Kubbenin güney, kuzey, doğu, batı eksenindeki dört küçük penceresi gün ışığının orta mekana girmesini sağlar. Yapım gereci olarak yalın kesme taştan yapılmış kubbe, yine taştan yapılmış küçük bir alemlerle bütünleşir. Tonozların üzeri çatıda kurşun

örtü ile örtülmüş. Ana mekanı sınırlayan dört duvarın üçü üzerinde açılmış onbir pencere ile iç mekanların aydınlatılması sağlanmıştır (Şekil 2,3).

Mihrap, caminin kuzey güney doğrultusundaki aksı üzerinde, iç içe geçmiş iki sivri kemerli nişten oluşur. Dıştaki nişin kimeri, köşelerin yumuşatılması için üzengi seviyesine kadar yükselen küçük sütuncelerle bütünleşir. Denge sorunlarının çözümlenmesi için mihrap duvarı payelerin karşısında ve mihrap arkasında desteklerle güçlendirilmiştir.

Şekil 2. Halilürrahman Camisi Enine Kesiti

Şekil 3. Halilürrahman Camisi Planı

Kesme taştan yapılmış mimber, iki tam, iki yarım ayağa oturan basık beşik örtü ile örtülüdür. Örtüyü taşıyan kemerler görüntü zenginliği içerisindedir. Müezzin mahfili özgün olmayıp sonradan değiştirilmiş, betonarme yapılmıştır.

Ana mekanı sınırlayan batı duvarındaki sivri kemerli bir kapı ile ziyaret kısmına geçilir. Burası kubbe ile örtülmüş kare planlı bir mekandır. Kare plandan kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Trompların ortasında istiridye motifi, kemerlerin ucunda mukarnaslar mekana görüntü zenginliği kazandırır. Mihrap biçim olarak camidekini andırır fakat boyut olarak daha küçüktür. Bu bölümde bulunan bir kitabe H. 1288 (M. 1871) tarihlidir. Mihrap duvarının iki yanındaki küçük kapıdan yatık dikdörtgen planlı üzeri tonozla örtülü asıl ziyaret kısmına girilir. Burası Nemrut tarafından ateşe atılan Hz. İbrahim'in düştüğü ve ateşin suya dönüştüğü yer olarak kabul edilir⁶. İçerisindeki su kutsaldır, ziyaret edenler tarafından içilir ve dilekler dilenir. Doğu taraftaki duvarda bulunan pencere cami ana mekanı ile bu bölümün ilişkisini ve bütünleşmesini sağlar. Kubbeli kısmın batı duvarındaki kapıdan caminin eyvanına geçilir. Eyvan İran ve Mezopotamya mimarisinin en belirgin elemanıdır. Üç tarafı kapalı, üzeri tonozlu sıcak yaz günlerinde oturulan ve ibadet edilen egemen rüzgâr yönü olan kuzeye açık bir mekandır. Bu külliye de gördüğümüz eyvan, kareye yakın dikdörtgen planlı, üzeri kademeli profilli tonozla örtülmüş bir mekandır. Açık olan kuzey duvarı sonraları demir profil doğrama ile kapatılmış ve kadınlar mahfili olarak yeniden düzenlenmiştir.

Gövdesindeki iki kabartma frizle üçe bölünmüş kare planlı minare özgün yapısıyla günümüze kadar gelmiştir. Tabanda 3.00 x 3.00 m. olan boyutlar yükseklikte 17.20 metreye ulaşmıştır. Üst bölümde minarenin yüzlerinde, atnalı kemerli ikişer büyük pencere açılmıştır. Pencere kemerleri ortada yuvarlak, yanlarda yarım yuvarlak ayaklara oturmuştur. Minare genel çizgileri, atnalı kemerli pencereleri ve kompozit bezemeli sütun başlıklarıyla ortaçağ İslam mimarisinin Mezopotamya'dan İspanya'ya kadar uzanan kültür ortamı içerisinde izlenebilen özgün türlerindedir.

Halilürrahman camisinin batı tarafında bulunan önü revaklı medrese odaları, meşruta ve diğer bölümler Vakıflar Müdürlüğü'ndeki Vakfiyesine göre: H. 1288 (M. 1871-72) yıllarında Urfa Evkaf Müdürü Mustafa Efendi tarafından caminin restorasyonu sırasında yaptırılmıştır⁷.

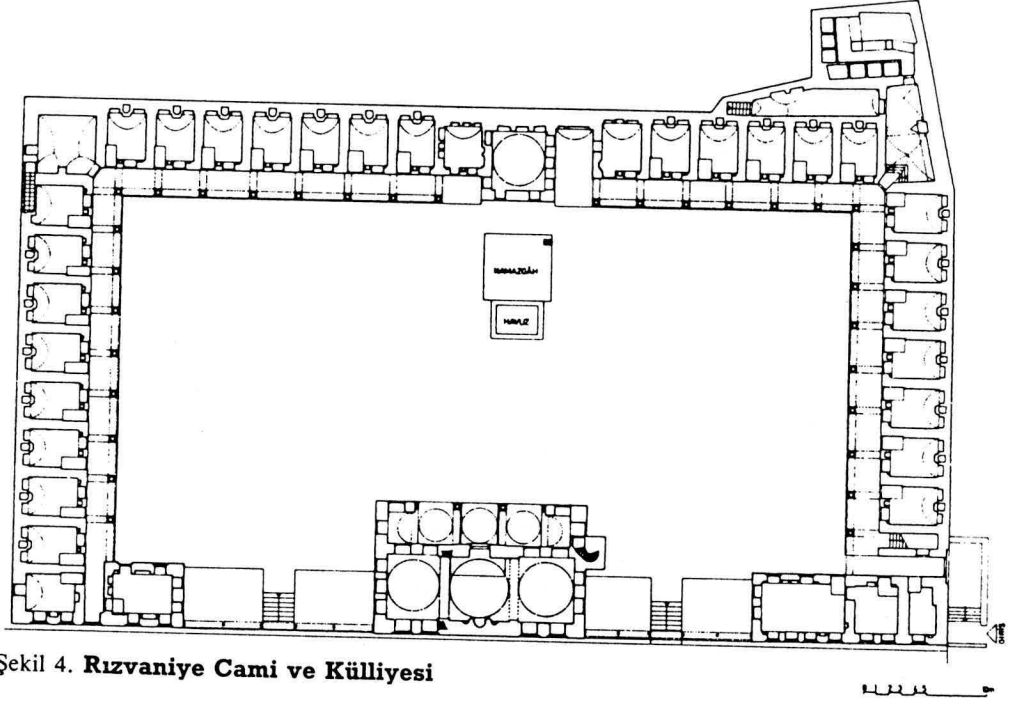
Caminin doğu tarafında hazire (mezarlık) ve türbeler yer almaktadır. Kare planlı tek kubbeli Şeyh Ali Dede Türbesi buradaki en eski türbedir. Hasan Şazeli'nin oğlu olan Şeyh Ali Dede IV. Murat Bağdat Seferine giderken sultana dua edip başarı dileklerinde bulunmuş ve sultandan hediyeler almıştır.

Caminin doğu duvarına bitişik altı ayağa oturan iki kubbeli türbe yenidir ve Urfalı din bilginlerinden Hacı Abdurrahman Buluntu Hoca'ya aittir.

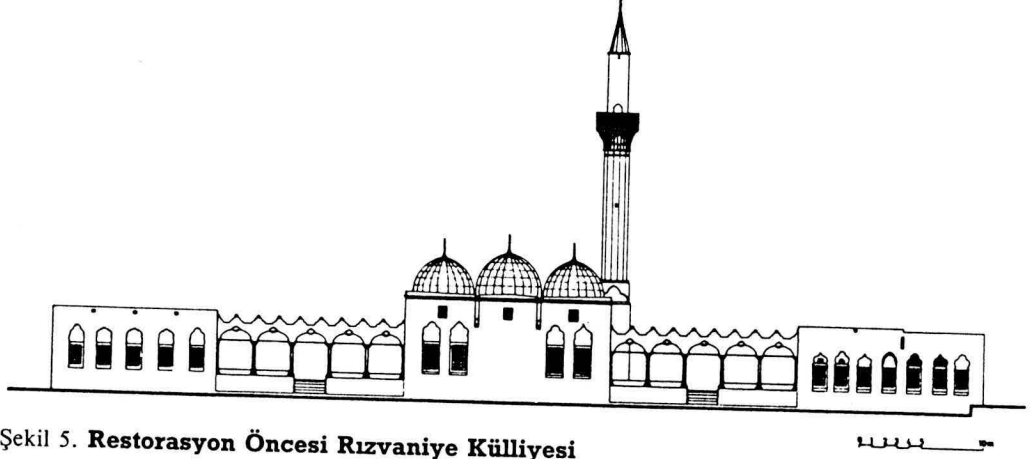
Rızvaniye Camisi

Halilürrahman Gölü'nün kuzey kenarında bulunan cami, avlu etrafını çevreleyen medresesi ile birlikte kentin en büyük külliyesini oluşturur (*Şekil 4,5,6*). Koyu gelenekçi bir mimarının egemen olduğu bir bölgede, Urfa'da karşımıza çıkan bu yapı daha hemen Lale Devrinde bile Anadolu'da yenilik isteyen kıpırdanmaların güzel bir örneğidir⁸. 17. yüzyılın ikinci yarısında divan edebiyatımıza ünlü şair Nabi'yi yetiştiren Urfa, aynı kültür ortamından yıllarca kente simge olmuş Rızvaniye camisini çıkartıp, Lale Devrinde yeni boyutlar kazanan Osmanlı mimarisinin Güneydoğu Anadolu'da yorumlanış biçiminin ürünlerini bu eserde sergilemiş bulunmaktadır.

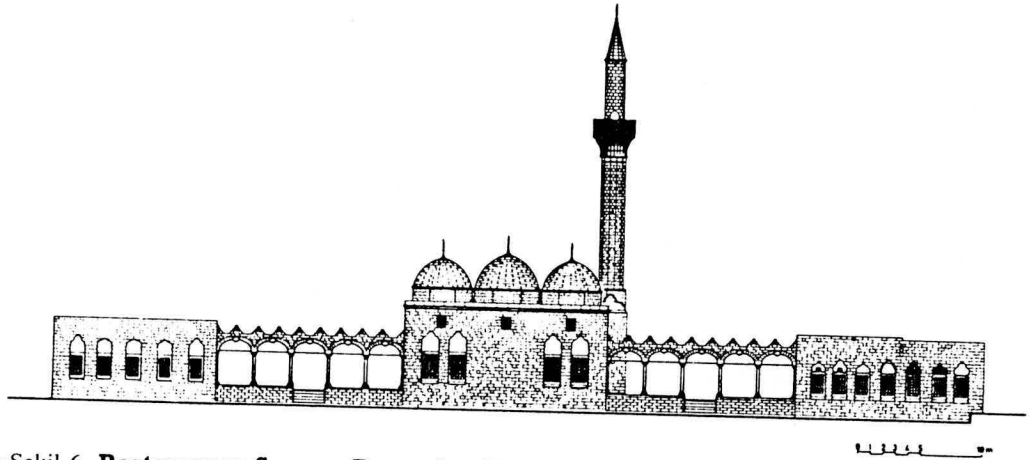
Tarihi: Son cemaat yerinden iç mekana geçilen ana kapı üzerindeki kitabede Urfalı şair Nabi'ye ait 15 beyitlik bir şiir ve altında H. 1129 (M.1721-22) yapılış tarihi olarak okunmaktadır. Medrese odalarından kubbeli olanının avluya bakan güney duvarındaki kitabe ise H.1139 tarihini taşır⁹. Yaptıran: Rakka Valisi Rızvanoğlu Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır¹⁰. Mimarı: Belli değildir.

Şekil 4. Rızvaniye Cami ve Külliyesi

Şekil 5. Restorasyon Öncesi Rızvaniye Külliyesi

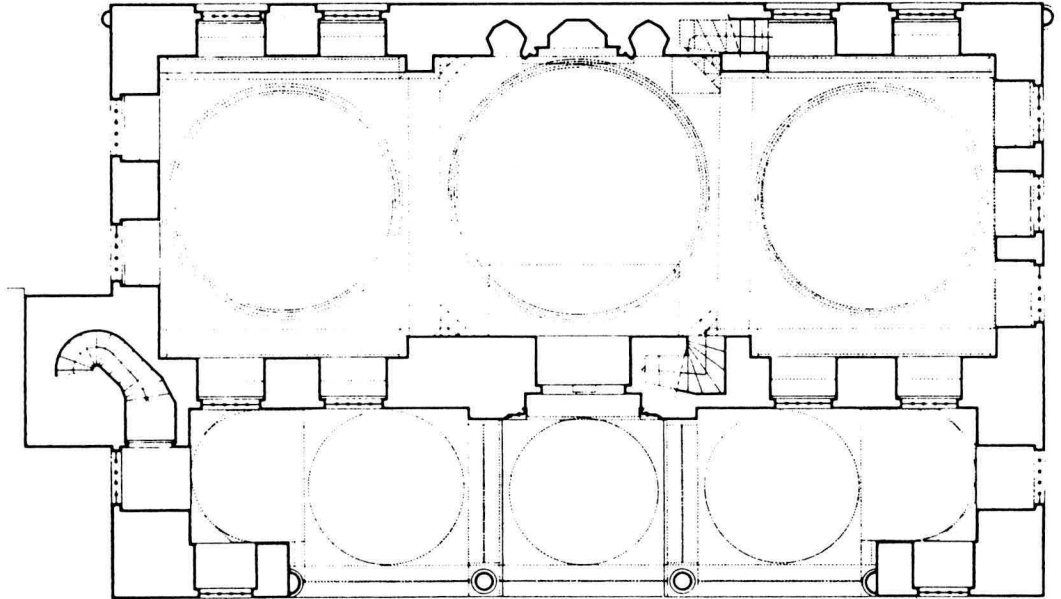

Şekil 6. Restorasyon Sonrası Rızvaniye Külliyesi

Yapının İncelenmesi: Kible duvarı göl kenarında bir yalı pavyonu gibi yükselen üç kubbeli caminin avlusuna güneydoğu köşesindeki portalden girilir.

Yol kotuna göre daha aşağıda olduğu için beş basamaklı bir merdivenden inilerek kapıya ulaşılır. Kapıyı sınırlayan kemer hafif yuvarlaktır. Bunun dışında merkezden ışınal olarak dağılan biçimde siyah beyaz renkli taşlardan yapılmış sivri atnalı şeklindeki ikinci kemer, portalin dikdörtgen dış çerçevesiyle son bulur. Kapı kemiği üzerindeki palmet motifleri, ışınal dağılan diğer kemerin merkezinde bulunan pembe renkli taş üzerinde görülen kabartmalar görüntü zenginliği yaratan stilize bitki motifleri ile bezenmiştir.

Kapıdan avluya beşik tonozla örtülmüş bir koridordan geçilerek ulaşılır. Bu koridorun sol tarafında bugün tek katlı fakat eski fotoğraflarda ve gravürlerde iki katlı, çıkmalı görülen bölüm, caminin meşrutası (konut, imam evi) olduğu tahmin edilmektedir. Buradan avluya bakıldığı zaman gözlenen; solda cami ve minaresi, ortada namazgâh ve havuz, hücreler önünde devam eden revaklar, külliye mimari ve estetik zenginliğidir. Medrese revakları güneydoğu ve güneybatı uçlarda, gölün kıyısına ulaşır. Cami iki yanında birer seyran köşkü gibi kuruluşlar ve bu medrese uçlarıyla kıyı boyunca uzanan değişik ve güzel görünüşlü birer kemer sırasıyla bağlantı kurar. Bu kemerler, basık eğrisel, zarif sütunlu ve sorguç gibi iki kademeli tepe çıkıntılıyla taçlanmış sorguçların üzeri palmet motifleriyle süslenmiş serbest kemerlerdir. Beş gözlü olan bu kemerlerin orta aksından, abdest almak için sekiz basamaklı bir merdiven ile su seviyesine inilir. Bir yandan caminin cephesindeki büyük üç dilimli nişlere yerleştirilen pencere kompozisyonu ve yukardaki dik kubbe biçimleriyle bütün külliye Suriye geleneklerine bağlılığı gösterirken, öbür yandan bu korkuluk duvarı gibi tek sıra kemerlerin biçimleri yine doğulu biçimlerle, Barok anlayışta bir dekoratif anlam taşır.

Şekil 7. Rızvaniye Camisi Planı

0 1 2 3 5m

Caminin ana mekanı, Halilürrahman Gölü'ne paralel yatık dikdörtgen planlıdır (Şekil 7). Ana mekana, kuzey yönünden iki tam, iki yarım sütuna oturan üç sivri kemerli, üzeri üç tam, iki yarım kubbeyle örtülmüş son cemaat yerinden girilir. Kemerler arasındaki iki sütun özgün olmayıp yirminci yüzyıl başlarında yapılan bir restorasyon çalışması sırasında değiştirilmiştir¹¹. Son cemaat yerinin üzerini örten üç kubbe, birbirinden sivri

kemerlerle ayrılmıştır. Kemerlerden kubbeye geçiş küresel üçgenlerle sağlanmıştır. Son cemaat yeri ana giriş kapısı ve bu kapının her iki yönünde bulunan düz silmeli ikişer pencere ile ana mekana bağlanmıştır.

Giriş kapısı külliye'nin girişinde ve Diyarbakır'daki mimari eserlerde çok rastlanan siyah beyaz renkli taşlarla süslenmiştir. Basık sivri kemerli bir silmenin sınırladığı, sivri kemerli bir niş içerisinde düzenlenmiş giriş kapısı kanatları ve onun üstünde yer alan kitabe özgündür.

Kapının caminin yapılışı sırasında (M.1722) yapıldığı, üzerindeki 18. yüzyıl Osmanlı süsleme sanatı özelliklerinden anlaşılmaktadır. Bugün hernekadar bakımlı bir durumda olmasa bile 263 yıl öncesinden özgün olarak günümüze gelmiş olması sevindiricidir. Urfa'daki ahşap süslemeli eserlerin en eski ve en güzel örneklerinden olan bu kapı, ahşap işçiliğinin oyma, kakma ve geçme tekniklerinin birlikte uygulandığı iki kanattan oluşmuştur. Birbirinin simetriği olan iki kanatta iki büyük dikdörtgen, altı adet küçük kare aynalar ve bunları çevreleyen kayıtlar kakma tekniğinde yapılmıştır.

En üstteki yan yana iki kare aynanın üzerinde bir kökten çıkan karanfil, lale ve diğer bitki motifleri yer alır. Ortadaki dalın üzerinde bulunan karanfilden sağa ve sola birer yarım palmet çıkar. Bu aynaların altındaki dikdörtgen aynalarda bir vazodan yükselen sümbüller, laleler, karanfiller, çiçekler ve şakayıklar görülür. En üstteki karanfilin iki yanında birer altı kollu yıldız panometler görülür. Düzenlemenin geliştiği vazonun üzerinde bir şakayık, kulplarında ise rumiler dikkati çeker. Kıvrımlı dallardan çıkan laleler ve yapraklardan oluşan bir çerçeve bu düzenlemeyi dolaşır (Şekil 8). Bu büyük dik-dörtgen aynaların altındaki ikişer kare aynada bir vazodan yükselen dallar üzerinde çiçekler, ortadaki dalın üzerinde ise bir karanfil görülür.

Şekil 8.
Giriş Kapısındaki
Ahşap İşçiliği

Şekil 9.
Ahşap Müezzin
Mahfili Tavanındaki
Kalem İşleri

Alt kısımdaki büyük dikdörtgen aynalarda rumi, palmet ve şakayıklardan oluşan çok güzel, simetrik bir düzenleme görülür. Köşelerdeki yarım palmetlerin uçları çatallı rumiler şeklinde kıvrılmaktadır. Bu aynadaki düzenlemenin çevresi, yukardakinin aynı süsleme elemanları ile çevrelenmiştir.

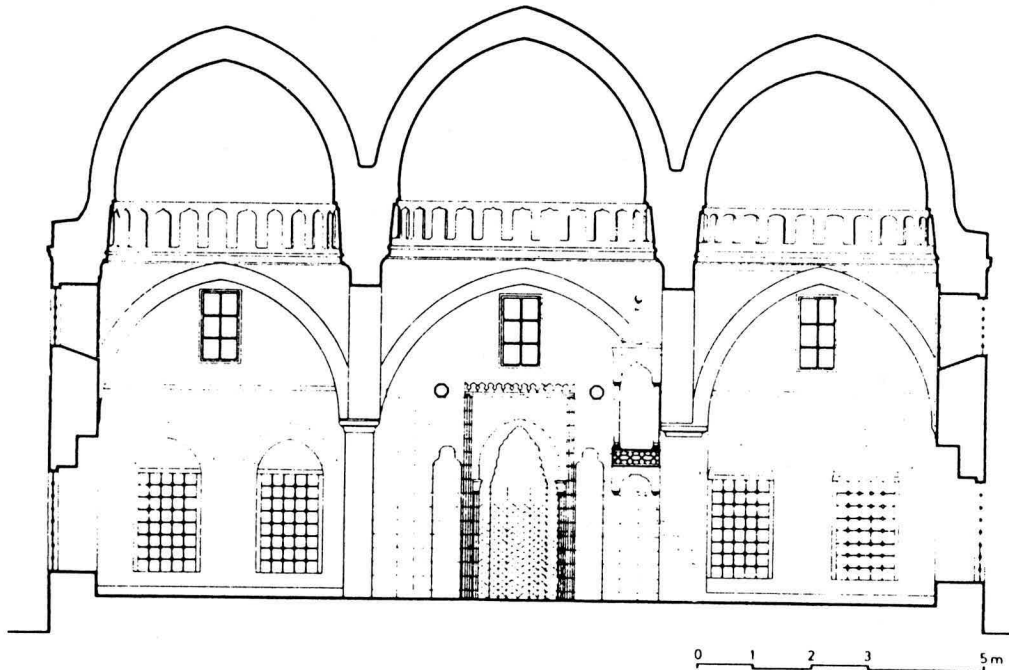
En altta bulunan kare aynalarda, ortada stilize bir hurma ağacı, yanlarda uçları rumilerle biten simetrik bir düzenleme görülür.

Aynaları çevreleyen kayıtlarda, bir hançer yaprağı, bir altı yapraklı çiçekten türetilmiş motifler tekrarlanarak devam eder. Kapının binisi, benzer türde belirli aralıklarla tekrarlanan ortada altı yapraklı bir çiçek, çiçeğin altında simetrik lale motiflerinin bulunduğu bir düzenleme ile süslenmiştir.

Bu zengin görünümlü kapıdan geçilip ana mekana girildiği zaman dikkati çeken diğer bir mimari eleman ise, girişin sağ tarafında duvara gömülmüş bir merdivenden çıkılarak ulaşılan müezzin mahfilidir. Ahşaptan girişinin üzerine konsol olarak uzanan ahşap müezzin mahfili tavanında benzer özellikler gösteren kalem işleri görülür (Şekil 9).

Birbirine paralel eşit aralıklı çitaların geometrik olarak dizilmesiyle üçgenler elde edilmiş ve her üçgenin içerisine üç kolu uzatılmış birer altıgen yerleştirilmiştir. Bu altıgenlerin ortasına yarım küre şeklinde ahşaplar çakılmıştır. Çitalar arasında kalan boş alanlar lacivert, sarı ve beyaz renkli çiçeklerle bezenmiştir. Tavanın ortasındaki altıgen göbeğin her kenarından üçer olmak üzere onsekiz adet palmet aşağı doğru sarkar¹².

Caminin ana mekanı, yarım payelere oturan iki sivri kemerle üç bölüme ayrılmıştır. Mihrap önündeki orta bölüm kare, diğer bölümler kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Bu bölümler genişliklerinin iki katı yüksekliğinde ve sivri kubbelerle örtülmüştür. Kubbelere geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Mihrap önündeki kubbe yanlara göre daha yüksektir (Şekil 10). Yandaki kubbeler kareye yakın dökdörtgen bir mekanı örttüğü için hafif ovaldir. Son yıllarda yapılan bir restorasyon çalışması sırasında kubbeler sökülmüş, kurşun örtü kaldırılmış, sekizgen kasnak eklenerek yalın kesme taş olarak yeniden örülmüştür. İç mekan güneyde dört, kuzeyde dört, doğuda iki, batıda üç olmak üzere toplam onüç pencere ile aydınlatılmıştır.

Şekil 10. Rızvaniye Camisi Kesiti

Mihrap, cami ve külliye'nin ana girişindeki kapılara benzer biçimde renkli taşların ışınal olarak düzenlendiği atnalı şeklindeki bir kemerin nişi içerisinde yer alır. Mihrap yarım sekizgen planlı bir niştir. Kavsarası, mukarnas ve stalaktitli sivri bir kemerle biter. Mukarnas ve stalaktitler çeşitli renklere boyanmıştır. Bunların altında pembe mermerden yapılmış düz bir friz yer alır. Bu bölümden tabana kadar yatay sıralar halinde üçgen dişlerin tekrarından oluşan, siyah ve beyaz taşlardan yapılmış süsleme tüm mihrap nişini kaplar. Nişin her iki yanında pembe taş başlıklı, üzeri bitki ve çiçek motifleri ile süslü, köşeli birer yarım sütun yer alır. Mihrabın her iki yanında, duvar içerisinde şamdanların konulması için nişler yapılmıştır. Mihrap cephesini sınırlayan silme üstte bir sıra palmetle bitirilmiştir.

Mihrabın sağ tarafındaki ilk pencerenin içerisindeki merdivenden duvarda konsol olarak asılan mimbere çıkılır. Mimber üzerindeki ahşap piramit külahı iki tam, iki yarım sütuna oturur. Mimbere taştan yapılmış Bursa tipi kemerlere oturan tabanı, şebekeli korkuluğu, Urfa'daki benzerleri içerisinde en ilginç olanıdır.

Minare caminin doğu cephesinde, son cemaat yeri ile ana mekanın birleştiği köşede kare kaideye oturur. Minareye, son cemaat yerinin doğu yüzüne açılmış olan pencerenin içerisinde çıkılır. Minare kaidesinin üzerindeki pabuç kısmında, üç dilimli kemerlerle oniki kenarlı bir çokgen olan gövdeye geçilir. Şerefeye geçiş, palmet motifli bir friz ile başlar, mukarnas ve stalaktitlerle devam eder. Şerefeye korkuluğu geometrik şebekelerle süslüdür. Petek kısmı silindirik olarak devam eder ve üzeri çokgen kenarlı bir piramit külah ile son bulur. Minare, klasik Osmanlı Devri minareleri ile benzer özellikler gösterir.

Sonuç

Yukarıda kısaca mekansal yapısını, karakterini, İslam mimari mirasındaki yeri ve önemini anlatmaya çalıştığımız Urfa, Kuzey Mezopotamya'nın kaderini değiştirecek büyük bir projenin kucağında bulunmaktadır.

Barajlar, hidroelektrik santraller, sulama kanalları yanısıra tarım, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık ve diğer sektörlerin tesis ve hizmetlerini içeren bu proje Güneydoğu Anadolu (GAP) Projesidir. 26.5 km. uzunluğundaki Urfa Tüneli bu proje zincirinin en önemli halkalarından birini oluşturur. Urfa Tüneli sayısız denecek kadar fazla olan yararlarının yanısıra kentin sosyo-ekonomik dengesini olumsuz yönde etkilemiş, hızlı ve çarpık bir kentleşmenin oluşmasına neden olmuştur.

Urfa'nın 1954 te yapılan ilk imar planının kentin gelişme hızının gerisinde kalması üzerine yapılan ikinci imar planı 1974 te onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu planda kent içinden geçmekte olan bazı yolların genişletilmesinin öngörülmesi ve düzenleme çalışmalarına başlanması üzerine özellikle eski kent kesiminde; birçok tarihsel yapıtları, sivil mimarlık örnekleri ve geleneksel kent dokusuyla korunması gerekli İslam kenti niteliği taşıyan Urfa'nın yol açma çalışmaları sırasında önemli kayıplara uğrayacağına ortaya çıkmasından sonra Haşimiye Meydanı, Kamberiye Mahallesi, Meydan Sokak ve 12 Eylül Caddelerini kapsayan sur içindeki eski kent kesimi, Anıtlar Yüksek Kurulu'nca sit alanı olarak belirlenmiştir.

Yapılaşmayı denetim altına alan bu karara karşın imar planını uygulamakta ısrar eden Belediye ile tescilli eski eser evlerde oturanlar arasında yoğun sürtüşmeler olmaktadır.

Ayrıca kentin dini karakterini simgeleyen Halilürrahman Külliyesi, Rızvaniye Cami ve Külliyesi, Mevlid-i Halil Külliyesi bazı bilinçsiz derneklerin elinde onarılmakta ve yeni ekler yapılmaktadır. Uluslararası çağdaş restorasyon kuralları açısından sakıncalı olan bu çalışmalar özgün malzemenin belgesel niteliğinin yok olmasına veya tahribatına neden olmaktadır.

Öneriler

- 1- Sit Bölgesi içerisinde yapılmakta olan imar çalışmalarının durdurulması, koruma amaçlı imar planı yapılması.
- 2- Ticaret bölgesi içerisinde boş olarak duran geleneksel Urfa evlerine yeni fonksiyonlar verilerek, yapıların kaybetmiş olduğu yaşantılarının geri verilmesi.
- 3- Dini merkezdeki restorasyon çalışmalarının denetim altına alınması.
- 4- Kentin dini ve kültürel turizm potansiyelinin değerlendirilmesi ve bu potansiyeli değerlendirici turizm gelişim çalışmalarının yapılması.
- 5- Dinsel ziyaret için gelen yerli ve yabancı turistler için konaklama, beslenme tesislerinin geliştirilmesi.
- 6- Urfa'da mevcut olan tarihi değerlerin ve kentin tanıtılması ile ilgili yayınlar yapılması.

NOTLAR

1. "Urfa", **Yurt Ansiklopedisi**, cilt 10, fasikül 132, 1984, s.7376.
2. M.Alper, "Kutsal Şehir Urfa Mekansal Yapısı ve Urfa Evleri" 2. Tarihi Türk Evleri Haftası, Türk Evleri Semineri'ne sunulan Bildiri, 3.5.1984, İstanbul, s.3.
3. C.Kürkçüoğlu, tarafından hazırlanan anıt tescil fişinden alınmıştır.
4. Hz.İbrahim'in ateşe atılması ve ateşin göle dönüşmesi Kuran-ı Kerim'in Enbiya Suresinde geniş olarak anlatılmaktadır, Enbiya Suresi, 69 ayet.
5. "Urfa", **Yurt Ansiklopedisi**, cilt 10, fasikül 133, 1984, s.7439.
6. C.Kürkçüoğlu, anıt tescil fişi.
7. M.Şani Eren, **Urfa'da Türk Camileri**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, 1965, s. 6.
8. M.Sözen ve Diğerleri, **Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 149, İstanbul, Celtüt Matbaacılık, 1975.
9. C.Kürkçüoğlu, anıt tescil fişi.
10. Anonim, **Urfa İl Yıllığı 1973**, Adana, Kemal Matbaası, s.145.
11. M.Şani Eren, Op cit. s.23.
12. C.Kürkçüoğlu, "Urfa Rızvaniye Camisinin Ağaç Kapı Kanatları ve Müezzin Mahfili Tavanındaki Süslemeler" **Harran**, cilt 1, sayı 4, Urfa 1980, Güneydoğu Matbaası, s. 2-3.

مؤتمرا كحفاظا على التراث الحضارى المعمارى الاسلامى فى المدن

İSLAM MİMARİ MİRASINI KORUMA KONFERANSI

THE CONFERENCE ON THE PRESERVATION OF ARCHITECTURAL HERITAGE OF ISLAMIC CITIES

22-26/4/1985 ISTANBUL

BİLDİRİ ÖZETLERİ

İslâm Mimarî Mirasında Peygamberler Şehri Urfa

Mehmet Alper
Y. Mimar, Yıldız Üniversitesi, İstanbul

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin «Orta Fırat» bölümünde Urfa, coğrafi durumu ve kuzey Mezopotamya kültür tarihindeki yeri açısından Anadolu İslâm kentleri arasında ayırtkan özellikler gösteren önemli kentlerimizden biridir.

Arap tarihçisi ABÛL-FARAL'a göre : Urfa, tufandan sonra Nuh Peygamber tarafından kurulan onsekiz şehirden birisidir.

Rivayetlere göre, Hz. Adem, bu topraklarda çiftçilik yapmış, Hz. Eyyup burada sabır ve tahammül göstermiştir. Hz. Eyyup'un mezarı Urfa'nın kazası Viranşehir'e 12 km. uzaklıktaki Eyyup Nebi köyündedir. Peygamberlerin atası olan Hz. İbrahim Halilürrahman, Asur Kralı Nemrut'u (Asur Nazırpal) Allah'ın birliğine inanmaya bu topraklarda davet etmiş ve bu nedenle burada ateşe atılmıştır. İbrahim Peygamber'in doğduğu mağara ve makamı bugün Urfa'dadır. İslâm dünyasının önemli ziyaret merkezlerinden biri olan Halilürrahman Külliyesi ve Makam-ı İbrahim, İslâm mimarî mirasının belirgin örneklerinden biridir.

Hız. Musa Urfa'nın doğusunda Tek Tek dağları eteklerinde Şuayp Peygamber'in yanında yedi yıl çobanlık yapmış ve sihirli asasını Şuayp Peygamber'den burada almıştır. Bugün çevrede kalıntıları bulunan Şuayp Şehri, Şuayp Peygamber tarafından kurulmuştur. Hz. Yusuf'un annesi Sara Hatun bu topraklarda doğmuştur. Hz. Davut uzun sürebu topraklarda yaşamıştır. Bu nedenledir ki, Urfa'ya 'Kutsal Şehir Urfa' veya 'Peygamberler Şehri Urfa' demek yerinde olur.

İslâmiyetin doğuş yıllarında Urfa, Doğu Roma İmparatorluğu yönetiminde bulunuyordu. İslâm ordularının kuzeye akınlarının sıklaştığı 640 yılında Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Urfa, İyad İbni El Canem tarafından İslâm dünyasına katılmıştır. İyad, Urfa'nın ilk İslâm valisidir. İyad'dan sonra Urfa valiliğine Sait İbni Elamir atanmıştır. Bu vali, Urfa'da ilk cami olan Kazancı Pazarındaki Ömeriye Camisini yaptırmıştır. Emevilerden sonra Urfa M.S. 750'de Abbasile-

rin idaresine geçmiş, Harun Reşit ve oğulları zamanında Urfa ve Haran İslâm dünyasının ünlü birer kültür merkezi olmuştur.

Urfa, mekansal yapı ve yerleşme biçimi açısından incelendiği zaman oldukça değişik özellikler göstermektedir. Tarihi merkezdeki dini yapılar, ticari merkezdeki hanlar ve bedestenler ve bu bölgeleri çevreleyen konut yerleşmeleri Anadolu mimarisi ve Mezopotamya mimarisinin sentezinden oluşmaktadır. Urfa'da mimarinin oluşumunda ve biçimlenmesinde en önemli etken olarak iklim dikkate alınmış, güneşe ve sıcağa karşı sokaklar korunmuştur. Sokak genişlikleri en fazla 3-4 m. yapılmış, sokakları sınırlayan bina ve bahçe duvarları yüksek tutularak günün her saatinde sokağın gölge olması sağlanmıştır.

Anadolu sivil mimarisi içerisinde ayrı bir yeri olan Urfa Evleri, yıllardır bölgede süregelen taş yapı sanatı, İslâm dini geleneklerinin etkisi ve Mezopotamya süsleme sanatının senteziyle oluşmuştur.

Bu zengin mimarî oluşum içerisinde en önemli merkezlerden biri ise cami ve külliyelerden oluşan kutsal merkez, Halilürrahman Külliyesidir. İslâm mimarî mirasında kilit yapılardan biri olan bu külliye iki cami, iki medrese, türbeler ve fazireden oluşmaktadır. Halilürrahman gölü çevresinde uzun bir tarihsel süreç içerisinde oluşmuş bu külliye İslâm dünyasının önemli ziyaret merkezlerinden biridir. Karayoluyla hacca giden Müslümanların büyük bir bölümü bu merkezi ziyaret eder ve dileklerde bulunurlar.

Kentsel mekanların organizasyonunda HALEP ile büyük bir benzerlik gösteren URFA, kültürel geçiş açısından büyük bir koridor oluşturmaktadır. Yukarıda kısaca mekansal yapısını ve İslâm mimarî mirasındaki yeri ve önemini anlatmaya çalıştığımız Urfa Kuzey Mezopotamya'nın kaderini değiştirecek büyük bir projenin kucağında bulunmaktadır. Barajlar, hidroelektrik santralleri, sulama kanalları yanısıra tarım, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık ve diğer sektörlerin tesis ve hizmetlerini içeren bu proje Güney Anadolu Projesidir (GAP). 26.5 km. uzunluğundaki Urfa Tüneli, bu proje zincirinin en önemli halkalarından birini oluşturur. Urfa Tüneli, sayısız denecek kadar fazla olan yararlarının yanısıra kentte hızlı ve çarpık bir yapılaşmanın oluşmasına da neden olmuştur. Bildirimizin içeriğinde, tarihi merkezde bozulmalara neden olan ve kentsel mekanları olumsuz yönde etkileyen bu imar hareketlerinden de geniş bir biçimde söz edilmektedir.